

Rättsstat och rättssäkerhet

Konstitutionell rätt - Rättsstat och rättssäkerhet - Normgivningsmakt - Offentlighetsprincipen - Sverige och EU

Inledningsvis om begreppen

I detta avsnitt ska vi bygga vidare på två begrepp vi läst om i juridik 1. Det handlar om begreppen **rättsstat** och **rättssäkerhet**.

Rättsstaten och rättssäkerhet syftar till att beskriva vilken typ av statsskick ett land har. Det är inte så att begreppen i sig räcker för att förstå ett lands statsskick, men de tyder på att det är fråga om en viss typ av statsskick. Vad som kännetecknar ett sådant statsskick och således vad begreppen syftar till är något vi ska reda ut här.

Först och främst, det rör sig om två svårdefinierade begrepp. Detta beror på att det inte finns en given, exakt, definition. Om man söker på begreppen kommer man se att olika källor betonar och nämner olika saker i sina försök att definiera begreppen. I de flesta fallen är varken den ena eller den andra definitionen mer eller mindre rätt. Men innan vi fördjupar oss i begreppen kan vi börja med en minsta förklaring, en kärna, som rimligtvis bör finnas med för att försöka förstå begreppen.

- **Rättsstatens** minsta kärna skulle vara, legalitetsprincipen. Specifikt innebär det att statens makt, måste utövas med och under lag.
- **Rättssäkerhetens** minsta kärna är skyddet för den enskilde mot godtycklig maktutövning (som i sig kan vara svårt att förstå, för att uppnå detta krävs bland annat förutsebara regler, likabehandling och möjlighet att få beslut prövade)

I det följande ska vi utveckla dessa begrepp en smula. Fokus för resten av detta moment i konstitutionell rätt ska dock kretsa kring två andra aspekter, men för att fullt ut förstå sammanhanget måste dessa två begrepp vara så tydliga som möjligt.

Lite mer om rättsstaten

Begreppet består av två delar, rätt och stat. Först kan vi konstatera att en "stat" och en "rättsstat" är två olika saker. Alla stater har någon form av offentlig makt, myndigheter och regler. Men för att en stat också ska vara en rättsstat krävs att den offentliga makten verkligen följer och respekterar gällande rätt.

Om en stat inte är en rättsstat betyder det att något saknas. Detta något är den innersta kärnan som du läst om ovan, dvs. en fungerande legalitetsprincip.

Det skulle vara ett land där det kanske finns lagstiftning (eller att den är bristfällig), men den offentliga makten, myndigheter, tjänstemän, tex en polisman, följer oavsett inte denna lagstiftning. I stället utövas den offentliga makten godtyckligt ("slumpmässigt", vilket inte riktigt förklarar ordet heller, det handlar snarare om ett fall där tex en enskild tjänsteman på en myndighet inte följer lagar

som stiftats utan bedömer själv, från fall till fall om lagen ska följas eller inte).

Exempel

Svag rättsstat

En lärare sätter F på en elev därför att läraren inte gillar eleven. Läraren struntar i betygskriterierna.

Problem:

- * reglerna följs inte
- * beslutet blir godtyckligt

Stark rättsstat

Betyget måste sättas utifrån fastställda kriterier (som står ibland annat: skollag, läroplan, ämnesplan). Läraren får inte hitta på egna regler, eller bedöma elever utifrån annat än prestation.

Rättsstatens funktion är att begränsa och kontrollera den offentliga makten. Genom lagar, principer och institutioner skapas förutsättningar för rättssäkerhet och skydd mot maktmissbruk.

Lite mer om rättssäkerhet

Så om rättsstaten i första hand syftar på att begränsa den offentliga makten (genom att den måste utövas under lag), så syftar rättssäkerheten att ge medborgaren ytterligare skydd mot den offentliga makten. Rent konkret kan det handla om att motverka maktmissbruk. Rättssäkerheten handlar vidare om effektivitet och medborgares förtroende för staten och övrig offentlig makt.

Definitionen av rättssäkerhet skiljer sig delvis åt, beroende på vem man frågar. I denna framställning kommer vi att utgå från en definition av Josef Zila (professor emeritus i straffrätt).

Josef Zilas fyra kärnvärden av rättssäkerhet

1. Legalitet och förutsägbarhet
2. Tillämpning
3. Objektivitet
4. Demokratisk förankring och kontroll

Legalitet och förutsägbarhet

Legalitet innebär att den offentliga makten endast får utövas med stöd i lag. Myndigheter och domstolar får alltså inte fatta beslut efter eget tycke, utan måste följa de regler som riksdagen har beslutat om. För medborgarna skapar detta förutsägbarhet. Genom att lagarna är tydliga och begripliga kan människor i förväg förstå vilka rättigheter och skyldigheter de har och hur myndigheter sannolikt kommer att agera i olika situationer. Detta minskar risken för godtyckliga beslut och gör det

möjligt för människor att planera sina liv utifrån gällande regler. Josef Zila framhåller att förutsebarheten är själva kärnan i rättssäkerheten.

Observera att legalitet både ryms i begreppen rättsstat och rättssäkerhet. Begreppet syftar till att både begränsa staten i sin utövning av offentlig makt (rättsstat), men samtidigt så ger nedskrivna lag medborgaren en trygghet och förutsägbarhet (rättssäkerhet).

Tillämpning

Det räcker inte att lagarna är tydliga. För att rättssäkerhet ska uppnås måste lagarna också tillämpas på det sätt som de är avsedda att användas. Medborgarna måste kunna lita på att myndigheter, domstolar och andra offentliga organ följer de regler som gäller och fattar beslut enligt lagens bestämmelser. Om lagar finns på papperet men inte efterlevs i praktiken förlorar de sitt värde. Rättssäkerhet förutsätter därför både att reglerna är förutsebara och att de faktiskt genomförs i verkligheten. Det handlar också om att det finns processuella garantier och möjligheter att få beslut prövade när någon anser sig behandlad på felaktigt sätt.

- Rättvis rättegång (oberoende domstolar, opartisk domare, rätt till försvar).
- Rätten att få sin sak prövad (överklaga myndighetsbeslut, tillgång till domstol).
- Möjlighet till överprövning (flera instanser).

Objektivitet

Objektivitet innebär att den offentliga makten ska agera sakligt och opartiskt. Beslut ska grundas på relevanta fakta och gällande lagar, inte på personliga åsikter, politiska intressen eller andra ovidkommande hänsyn. Enligt Josef Zila måste medborgarna kunna lita på att rättsregler tillämpas utan godtycke. Om lika fall behandlas olika eller om beslut påverkas av andra faktorer än lagen riskerar förtroendet för rättsordningen att minska. Objektivitet är därför en viktig garanti för att människor behandlas lika inför lagen och att rättssystemet uppfattas som legitimt.

Demokratisk förankring och kontroll

Rättssäkerhet bygger ytterst på att den offentliga makten accepterar att vara bunden av lagar och underkastad kontroll. Josef Zila betonar att rättssäkerheten är nära kopplad till demokratin. Medborgarna måste kunna känna förtroende för att makthavare följer de regler som gäller, respekterar medborgarnas rättigheter och accepterar granskning av sina beslut. I ett demokratiskt samhälle finns institutioner som kontrollerar maktutövningen och möjligheter att ställa beslutsfattare till svars. Denna kontroll är avgörande för att förhindra maktmissbruk och för att upprätthålla medborgarnas tillit till staten och rättsordningen.

Offentlighetsprincipen och kontroll via tex Justitieombudsman (JO) och konstitutionsutskottet (KU) kan leda till ökat förtroende.

Olika definitioner av rättsstat (FÖRDJUPNING)

Innan du läser detta avsnitt. Poängen här är att visa att det finns en mängd olika definitioner, du ska

inte lära dig alla dessa. Se på slutet vad vi kommer att behålla som gemensam grund för denna kurs. Definitionerna har olika ursprung (ibland personer ibland organisationer).

Josef Zila

Zila fokuserar främst på rättssäkerhetsbegreppet, men bakom resonemanget ligger tanken att rättsstaten ska skydda individen mot maktmissbruk genom:

- legalitet,
- rättvis tillämpning,
- likabehandling,
- kontroll av makten.

Betonar: Individens skydd.

Frändberg

Åke Frändberg beskriver rättsstaten genom fyra ideal:

- rättslikhet,
- rättssäkerhet,
- rättstrygghet,
- rättstillgänglighet.

Gemensamt syfte: att skydda medborgaren mot statens maktutövning.

Betonar: Skydd mot offentlig makt.

Spaak (formell rättsstat)

Spaak argumenterar för att rättsstatsbegreppet främst bör förstås formellt: Frågan är hur staten använder makten, inte nödvändigtvis vilka värderingar lagen innehåller.

Betonar:

- Legalitet
- Förutsebarhet
- Procedurer

Exempel: En stat skulle i teorin kunna ha orättvisa lagar men ändå uppfylla vissa formella krav på rättsstatlighet.

EU och Europarådet

EU-kommissionen och Venedigkommissionen beskriver rättsstaten genom sex centrala element:

- Legalitet
- Rättssäkerhet
- Förbud mot godtycke
- Oberoende domstolar
- Respekt för mänskliga rättigheter
- Likhet inför lagen

Betonar: Både formella och materiella krav (enligt andra definitioner mer en blandning av rättsstat och rättssäkerhet).

Derlén, Lindholm & Naarttijärvi

De beskriver rättsstaten som:

En stat där makten inte bara utövas genom lagarna utan också under dem. Samtidigt måste staten sträva efter att upprätthålla rättssäkerhet, likabehandling och skydd mot godtycke.

De menar också att rättssäkerhet är ett ideal som uppnås genom olika rättsstatliga mekanismer, exempelvis legalitet, objektivitet och oberoende domstolar.

Sammanfattning

Det finns ingen allmänt accepterad definition av begreppet rättsstat. De flesta definitioner innehåller dock en gemensam kärna: att den offentliga makten måste utövas genom och under lag (**legalitetsprincipen**).

Många moderna definitioner stannar dock inte där. I exempelvis EU:s och Europarådets definitioner ingår även värden som rättssäkerhet, likhet inför lagen, mänskliga rättigheter och oberoende domstolar. Där ses alltså rättssäkerheten som en del av rättsstaten.

Samtidigt använder många jurister och läroböcker rättssäkerhet som ett eget begrepp för att beskriva det skydd individen får genom rättsstatens regler, principer och institutioner. Det innebär att rättssäkerhet ibland beskrivs som:

- en del av rättsstaten, eller
- ett resultat av en fungerande rättsstat.

Båda synsätten förekommer i juridisk litteratur och behöver inte stå i motsats till varandra.

I detta material används följande arbetsmodell:

- Rättsstaten är de lagar, principer och institutioner som begränsar den offentliga makten.
- Rättssäkerheten är det skydd individen får när dessa fungerar som de ska.

Alla definitioner av rättsstaten innehåller någon form av legalitetsprincip: staten måste vara bunden av lagen.

Många moderna definitioner lägger dessutom till skydd mot diskriminering, mänskliga rättigheter, oberoende domstolar och rättssäkerhet.

From:
<https://www.juridik.kristiansen.nu/> - **Juridik på gymnasiet**

Permanent link:
<https://www.juridik.kristiansen.nu/doku.php?id=konstitutionellraett:jur2raettsstat&rev=1788778163>

Last update: **2026/09/07 10:49**

